

Nahiv-Belâgat İlişkisi: Sîbeveyhi ve Curcânî'nin Yöntemleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*

The Relation Between Nahw and Balāga: A Comparative Study of the Methods of Sîbawayhi and Ğurġānī

Ramzi BAALBAKI

Arabic Department,
The American University of Beirut,
Beirut/Lebanon

Çev.:

• Bünyamin AYDIN^a

^aArap Dili ve Belâgatı ABD,
Süleyman Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Isparta, TÜRKİYE

Received: 29.08.2019

Received in revised form: 20.11.2019

Accepted: 21.11.2019

Available online: 07.05.2020

Correspondence:

Bünyamin AYDIN
Süleyman Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belâgatı ABD, Isparta,
TÜRKİYE/TURKEY

*Makalenin aslı "The Relation Between Nahw
and Balāga: A Comparative Study of the
Methods of Sîbawayhi and Ğurġānī" olup
Zeitschrift für Arabische Linguistik (No. 11,
1983, s. 7-23) dergisinde yayınlanmıştır.

ÖZ Nahiv ve belâgat arasındaki ilişkiyi konu edinen bu çalışmada, alanın önemli yazarlarından Sîbeveyhi ve Curcânî'nin görüşleri konu, yöntem ve terminoloji bakımlarından karşılaştırılmaktadır. Yazar, söz konusu iki müellifin sözcük dizilişinin anlam üzerindeki etkisine dair değerlendirmelerini ayrıntılı olarak ele almıştır. Çevirinin amacı, yazarın nahiv-meânî ilişkisinin niteliğine dair yorumunu ortaya koymak ve nahiv ilminin anlam ile olan ilişkisine dikkat çeken çalışmalara katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Nahiv; Belâgat; Meânî; Sîbeveyhi; Curcânî

ABSTRACT In this study, which treats the relationship between nahw and balāga, the opinions of Sîbawayhi and Ğurġānī, two of the important scholars of the field, have been compared in terms of subject, method and terminology. The author discusses the views of these two scholars about the effect of the word order on the meaning in detail. The aim of the translation is to reveal the remarks of the author about the quality of nahw-ma'ānī relationship and to contribute to the studies that point out the relationship between nahw and the meaning.

Keywords: Nahw; Balāga; Ma'ānī; Sîbawayhi; Ğurġānī

EXTENDED ABSTRACT

The concept of *nahw* referred to a group of linguistic sciences called "ulūm al-'arabiyya" that included many sciences such as *sarf*, *qirāa* and *ma'ānī* in early sources. In the early sources, the subjects of these sciences were dealt with together. Sîbawayhi's *Kitāb*, Mubarrad's *Muqtadab*, Ibn as-Sarraġ's *Mūġaz* and *Usūl*, and Zubaydī's *Wādih* are but a few examples of that. It is not possible to distinguish *nahw* and *ma'ānī* from each other as they both take the sentence as a subject matter and have the sentence as the focal point of their interest. Therefore, the complete separation between *nahw* and *balāga* is unrealistic -by definition- and should not be expected. It is the inability to distinguish between the relation of *nahw* to *sarf* and the relation of *nahw* to *balāga* which caused widespread misunderstanding among those contemporary Arab scholars who have, following a wrong interpretation of the tradition, always thought of *sarf* and *nahw* as one unit, and of *balāga* as another unit only distantly related to the first. In that case, the kinship between *nahw* and *balāga* is self-explanatory, as the latter, especially in the discipline of *ma'ānī*, is concerned with the means of making the utterance express the desired meaning with utmost exactitude through a number of syntactical devices such as elision, hysteron-proteron, conjunction and disjunction, and the relation between subject and predicate. *Nahw* is a science that generates grammatical analyses directly related to the meaning rather than being a science that sets the rules determining right and wrong uses about linguistic performances. That *nahw* investigates the syntactic relation between the words of an utterance is clear even from the anecdotes that are devised to explain the beginning of Arab grammatical study. Therefore, accepting *ma'ānī* separately from *nahw* does not correspond to the historical reality. In his introduction to *Miftāh al-'Ulūm*, Sakkākī tries to justify the structure of his book by pointing out the link between a number of linguistic 'ulūm, including *sarf*, *nahw*, *ma'ānī* and *bayān*. The mere need for such justification shows how these 'ulūm have become isolated and compartmentalized. Even before

Sakkâkî, the trend was obviously to treat these ‘ulûm as independent, though related, fields of investigation. This, however, was not the case in the second and third centuries when all Arab linguistic sciences were in the stage of formation. Sîbawayhi’s *Kitâb* deals, to different degrees, with all the above-mentioned subjects without any apparent attempt from the author to draw lines between them, except for the fact that most of the chapters on *sarf* are assembled in the second volume.

In this study, the relationship between *nahw* and *balâga* is handled by comparing the views of Sîbawayhi and Ğurġânî, the most important writers of the field, in terms of subject, method and terminology. In this context, some common issues dealt with by Sîbawayhi and Ğurġânî, disagreements on some issues related to meaning, in particular differences of opinion regarding the relationship between word order and meaning are evaluated. This would benefit Arab linguistic study in drawing the lines between two of its neighboring disciplines, and in clarifying the rather undermined contribution of the Arab grammarians to syntactical and stylistic studies.

Sekkâkî (ö. 626/1229), *Miftâhu’l-Ulûm*’un girişinde¹ *sarf*, *nahiv*, *meânî* ve *beyân* ilimleri arasındakiki baġa dikkat çekerek kitabının yapısına ilişkin bir gerekçelendirme sunar. Böyle bir gerekçelendirmeye ihtiyaç duyulması, tek başına, söz konusu ilimlerin ne denli ayrıştırıldıklarını ve birbirinden bağımsız çalışma alanları olarak kabul edildiklerini göstermektedir. Sekkâkî’den önce de aralarındaki baġa rağmen- bu ilimleri bağımsız araştırma alanları olarak ele alma eğilimi yaygındı. Oysa dil ilimlerinin teşekkül evresi olan 2. ve 3. yüzyıllarda durum farklıydı. Nitekim Sîbeveyhi’nin *Kitâb*’ı, *sarf* ilmine ait bahislerin çoğunun eserin ikinci cildinde toplanması bir yana, adı geçen tüm ilimlerin konularını, farklı düzeylerde olmak üzere, aralarında herhangi bir ayrıma gitmeksizin ele alır.

Sarf ilminin bağımsız bir ilim haline gelmesi, diġer dil ilimleri ile arasındaki belirgin farklılıktan dolayı, erken bir dönemde olmak durumundaydı. Zira konusu sadece müfred *kelime* olan tek ilim -sarf ilmi *cümle* ile ilgilenmez- oydu. Mâzinî’nin (ö. 247/861) *et-Tasrîf* adlı kitabı, *sarf* ilminin diġer ilimlerden erken dönemde ve keskin bir biçimde ayrılışını temsil eder. Ancak Mâzinî’nin bütün bir incelemeyi *sarf* ilmine tahsis etme şeklindeki bu yöntemi, sonraki müellifler tarafından benimsenmemiştir. Nitekim bu müelliflerin çoġu Sîbeveyhi örneğini takip ederek *sarf* konularını cümleye dair konularla yan yana tek bir inceleme içinde ele almışlardır. Müberred’in (ö. 285/899) *Muktedab*’ı, İbnu’s-Serrâc’ın (ö. 316/929) *Mûcez* ve *Usûl* adlı eserleri, Zübeydî’nin (ö. 379/990) *Vâzih*’ı, Sîbeveyhi’nin yönteminin devam ettirdiğine dair birkaç örnektir.

Buna karşılık, *nahiv* konularını *belâgat* (*meânî* ve *beyân*) konularından ayırmak çok daha zordu. Çünkü bu ilimler temel konuları cümle olmak bakımından farksızdır. Dolayısıyla *nahiv* ile *belâgat* arasında kesin bir ayırım yapmak, tanım gereği gerçekçi değildir ve beklenmemelidir. Bu, *nahiv* ilminin *sarf* ilmiyle olan ilişkisini *belâgat* ilmiyle olan ilişkisinden ayıramamak anlamına gelir ki, geleneği yanlış bir biçimde yorumlayarak *sarf* ve *nahiv* ilimlerini bir bölüm, *belâgat* ilmini ise onunla yalnızca uzaktan ilişkili ayrı bir bölüm olarak düşünen günümüz Arap bilginleri arasında son derece yaygın yanlış anlamalara yol açmıştır. Bu yorumlama biçimi, artık istisna olmaktan çıkmış ve kural haline gelmiş olduğundan örneklendirmeye gerek yoktur.

Bazı bilginler, söz konusu durumun aksine, *nahiv* ile *belâgat* arasındaki baġı vurgulamaya çalışıyorlar. Bu, aşağıda göreceğimiz üzere, kullanılan yönteme karşı getirilebilecek itirazlara rağmen, özünde doğru yönde atılmış bir adımdır. Abdulkâdir Huseyn *Eserü’n-Nuhât fi’l-Bahsi’l-Belâg*² başlıklı ayrıntılı çalışmasında edebî tenkit, tefsir ve kelâmı da içine alan bir dizi ilgili alanın, en önemlisi de 2. yüzyıldan

¹ Kahire1318/1900, s. 2-3.

² Kahire1975; özellikle bk. s. 3-51.

5. yüzyıla kadar ortaya konan dilbilimsel çalışmaların, bir disiplin olarak belâgat üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Kitabının 12 asırdan fazla bir süredir dikkatlerden kaçmış bir gerçeği ortaya koyduğu konusunda ısrar eden³ yazar, ilk olarak belâgat ilminin temellerini Halîl ve Sîbeveyhi'nin attığını savunmuş⁴, sonra kitabın geri kalanının kendilerine tahsis edildiği bazı nahivcilerin belâgat ilmine yaptıkları katkıyı abartılı bir biçimde ortaya koymaya çalışmıştır. Ne var ki Huseyn, belâgat ilminin kuruluşunu erken dönem nahivcilerine isnat eden ilk kişi değildir. Ahmed Mustafa el-Merâgî⁵, henüz 1950 yılında, meânî ve beyân ilimlerinin kurucusunun Sîbeveyhi olduğunu kanıtlamak için büyük çaba harcamıştı. Ali en-Necdî Nâsîf⁶ da 1953 yılında Sîbeveyhi'nin belâgat alanında Curcânî üzerindeki etkisini incelemiş ve bununla kalmayıp Sîbeveyhi'nin *fikh*, *nakd* ve *tecvîd* ilimlerinin de kurucusu -en azından öncüsü- olduğunu iddia etmişti.

Belâgat ilminin kuruluşunu erken dönem nahivcilerine isnat eden ve üzerinde gereğinden fazla durulmuş bu teorinin savunucuları, gerçeğin yalnızca bir kısmını görüyor ve bunu da bağlamından kopararak çarpıtıyorlar gibi görünüyor. Bu teorinin savunucularına yönelik itirazlarımızı iki temel noktada yoğunlaştırabiliriz:

1. Söz konusu teorinin savunucuları, nahvin esasen bir sözdizimi çalışması olduğunu ve i'râb alâmetlerine ilişkin gerekçelendirme ve yorumlama faaliyetinin, bu çalışmanın sadece bir yönünü oluşturduğunu gözden geçiriyorlar. İ'râb alâmetleri, nahivciler için -özellikle 2. ve 3. yüzyılda- çoğu kez anlamla ilişkili sözdizimsel bir olguyu temsil eder;⁷ beşinci yüzyıl ve sonrasındaki nahivcilerin yazılarında görülebileceği üzere salt *âmil-ma'mûl* kavramlarına hizmet eden bir uygulamayı değil. *Nahvin* bir sözü oluşturan kelimeler arasındaki sözdizimsel ilişkileri inceleyen bir ilim olduğu, nahiv çalışmalarının ortaya çıkışına dair ileri sürülen kurmaca rivayetlerden de açıkça anlaşılmaktadır.⁸ Zira bu rivayetler, temel olarak i'râb alâmetlerinin cümledeki işlevleriyle ilgilidir. Nahiv ile belâgat⁹ arasındaki yakınlık, bu yüzden, izah gerektirmeyecek kadar açıktır. Nitekim ikincisi, özellikle meânî ilmi, kastedilen anlamı en doğru şekilde ifade etme yollarıyla -bunun için hazif, takdim-tehir, vasl-fasl gibi birtakım sözdizimsel araçlar kullanılır- ve mûsnedün ileyh ile mûsned arasındaki ilişkiyle ilgilenir. Sözü edilen teorinin savunucuları, kendileri için oldukça açık olması beklenen nahiv-belâgat ilişkisini doğru bir şekilde değerlendirmiş olsalardı, yazılarında göze çarpan keşif heyecanını yaşamazlardı.

2. Söz konusu teorinin savunucuları iddialarını güçlendirmek için nahiv ile belâgat arasındaki bazı temel farkları görmezden geliyorlar. Hâlbuki bu iki disiplin, bazı ortak özelliklerine rağmen, özdeş olmaktan çok uzaktır. Anlam çerçevesinde, nahiv i'râbı belâgatın önemsediyinden daha çok önemser. Buna karşın belâgat yazarları; edat (bk. vasl-fasl konusu), sözcük türü (bk. mûsnedin isim ya da fiil olmasının yol açtığı farklara dair çalışmalar) ve kip (bk. haber ve inşâ konularındaki ayrıntılı çalışmalar) gibi kategorilere ilişkin farklı kullanımlardan kaynaklanan anlamsal nüansları nahivcilerden daha çok vurgularlar. Bunlar, tabîî ki meânî ilmi söz konusu olduğunda söylenebilecekler. Beyân ilmi ve hele de bedî'

³ Örnek için bk. s. 8, 130.

⁴ s. 65.

⁵ *Târîhu Ulûmi'l-Belâga ve't-Ta'rif bi Ricâlihâ*, Kahire 1950, s. 43-57.

⁶ *Sîbeveyhi İmâmu'n-Nuhât*, 2. Baskı, Kahire 1979, s. 194-197.

⁷ Bununla birlikte istisnalar vardır. Nahivciler, i'râb alâmetlerini bazen anlamdan bağımsız olarak da tartışıyorlar. Bk. *a.g.e.* s. 12, 15.

⁸ Ebu't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, (thk. M. A. İbrahim), Kahire 1955, s. 5-6; Yağmûrî, *Nûru'l-Kabes el-Muhtasar mine'l-Muktebes*, (thk. R. Sellheim), Wiesbaden 1964, s. 4-6; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elîbbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, (thk. İ. Sâmerrâî), Bağdat, 1970, s. 18-23; Suyûtî, *Sebebu Vaz'i İlmi'l-Arabiyye*, (et-Tuhfetu'l-Behiyye ve't-Turfetu's-Şehiyye içinde), İstanbul 1885, s. 49-53.

⁹ Fesâhat yapılarla değil kelimelerle ilgilenir; bu yüzden nahiv ilmiyle doğrudan ilgisi yoktur. Ebu Hilâl el-Askerî fesâhat ile belâgat arasındaki farkı şu şekilde açıklamıştır. Fesâhat lafızla, belâgat ise mana ile ilgilidir. Bir papağan fasih olarak nitelendirilebilir; ancak belâğ olamaz. Bk. *Kitâbu's-Sînâ'ateyn*, (thk. A. M. Bicâvî-M. A. İbrahim), Kahire 1952, s. 8.

ilmi ele alındığında, boşluk önemli ölçüde genişler. Zira bu ilimlerin ele aldığı konular çok daha özeldir. Teşbih, mecaz, kinaye ve söz sanatları; nahiv eserlerinde özellikle de estetik değerleri bakımından neredeyse hiç tartışılmaz.

Söz konusu hususlar dikkate alındığında nahiv ile belâgat arasındaki hassas ilişkinin incelenmesi önem kazanmaktadır. Böyle bir incelemede her iki alanın paylaştığı kavram, yöntem ve terimler karşılaştırılmalı olarak ele alınmalıdır. Bu, Arap dilbilim çalışmalarına hem komşu iki alan arasında çizgilerin belirlenmesi hem de nahivcilerin sözdizimsel ve stilistik çalışmalara yaptıkları ve yeterince takdir edilmiş katkıların açıklığa kavuşturulması bakımından yarar sağlayacaktır. Ben burada, nahiv ve belâgat alanlarının iki önemli figürü -Sîbeveyhi ve Curcânî- arasında ele aldıkları konular ve kullandıkları çözümlene yöntemleri bakımından karşılaştırmalı bir çalışma öneriyorum. Ancak dar kapsamlı bu çalışmanın belirli sınırlılıklarının olduğu unutulmamalı ve ortaya çıkan sonuçlar diğer nahiv/belâgat bilgileri hakkında genelleştirilmemelidir.

Öncelikle şu hususu vurgulamak önemli: Belâgat alanının en önemli yazarı olan Curcânî, çok sayıda nahiv kitabının da yazarıdır. *el-'Avâmilü'l-Mi'e* ve *el-Cümel* adlı eserleri çok ünlüdür ve defalarca basılmıştır. Günümüze ulaşmayan nahiv eserleri ise Fârisî'nin *el-Îzâh*'ına yaptığı iki şerhtir: Birisi üç ciltten oluşan *el-Muktesid*,¹⁰ diğeri ise otuz ciltlik *el-Muğnî*'dir.¹¹ *'Avâmil* ve *Cümele* bakıldığında, Curcânî'nin nahiv çalışmalarında kullandığı yöntemin diğer nahivcilerin geleneksel yöntemlerinden farklı olmadığı görülür. Buna karşın *Esrârü'l-Belâga* ve *Delâilu'l-Î'câz*'da söz konusu yöntemden ayrılarak yapıların belirli sözdizimsel ve bir dereceye kadar morfolojik değişimlere maruz bırakılması durumunda anlamda meydana gelecek değişimleri inceler. Hatta nahivcilerden, hiçbir bağlılığının olmadığı bir grup olarak bahseder.¹² Curcânî'nin Sîbeveyhi'nin yöntemi ile karşılaştırılması gereken yaklaşımı, işte bu iki eserdeki –ancak daha çok *Delâil*'de; çünkü *Esrâr* esas olarak beyâna dairdir- yaklaşımıdır. Curcânî'nin nahivdeki yaklaşımının, iki disiplinin ele aldığı bazı konular arasındaki belirgin benzerliğe rağmen, belâgattekinden farklı olması, nahivcilerin belâgatçiler üzerindeki etkisini abartanların aslında bu iki disiplin arasındaki özel ilişkiyi yanlış yorumladıklarının bir başka kanıtıdır.

SÎBEVEYHİ VE CURCÂNÎ TARAFINDAN ELE ALINAN BAZI ORTAK KONULAR*

Ele aldığı konu itibarıyla, Curcânî'nin *Delâil* ve *Esrâr*'daki temel argümanlarından bazıları açıkçası nahiv alanına ait olan ve zaten Sîbeveyhi ve diğer nahivciler tarafından tartışılmış dilsel malzemeye dayanır. Bunun önemli ancak az belirgin örneklerinden bazıları şunlardır:

1. Curcânî, hâl ve hâl vâvı konusunu tartışırken öncesindeki kelimelerle olan sözdizimsel ilişkinin türüne göre iki tür haber arasında ayırım yapmaya çalışır. Buna göre haber ya cümlenin “anlamı tamamlayan” bir parçasıdır *رُيْدٌ مُنْطَلِقٌ* ve *رُيْدٌ حَرَجٌ رُيْدٌ* örneklerinde olduğu gibi- ya da öncesindeki cümlenin parçası olmayan “ilave bir haber”dir *رُيْدٌ رَاكِبًا* örneğinde olduğu gibi, nitekim burada hâl aslında haberdir.¹³ Curcânî bu ayırım üzerinden hâl vâvının kullanımına ilişkin oldukça uzun bir argüman inşa eder.¹⁴ Ayırımın kendisi, Sîbeveyhi tarafından tartışılmış; ancak sonraki nahivciler tarafından ihmal edilmiş gramatik bir ön kabule dayanmaktadır. Bu ön kabul, hâl ve haberin *عَبْدُ اللَّهِ قَائِمًا/قَائِمٌ* örne-

¹⁰ Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, (thk. M. A. İbrahim), Kahire 1950-1973, 2/188.

¹¹ *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 265.

¹² *Delâilu'l-Î'câz*, (thk. M. R. Rızâ), 2. Baskı, Kahire 1331/1913, s. 84-85; 145; 271.

* Alt başlıklar mütercim tarafından eklenmiştir.

¹³ s. 132-133; 164.

¹⁴ s. 164-170.

ğinde olduğu gibi belirli cümle kuruluşlarında birbirinin yerini alabileceği iddiasını taşır.¹⁵ Bu da Sîbeveyhi'nin “*haber olduğu için mansûb olan...*”¹⁶ ve “*onu haber kabul edip nasb etmen...*”¹⁷ şeklindeki ifadelerini izah eder. Nitekim Sîrâfî bu ifadelerin açıklanması gerektiğini düşünerek “Sîbeveyhi'nin ‘*Onu haber kabul edip nasb etmen*’ şeklindeki ifadesi, ‘*hâl olarak nasb etmen*’ anlamındadır”¹⁸ demiştir.

2. Curcânî, kitabının اللّٰذِي ile ilgili bölümünde okuyucuya ilgi zamirinin [el-ismu'l-mevsûl] marife isimleri sıfat cümlesine bağlamadaki önemli işlevini açıklar.¹⁹ Curcânî'nin söz konusu işleve dair yaptığı gerekçelendirmenin arkasındaki akıl yürütme, iki gramatik ön kabule dayanmaktadır. Bunlardan ilki, marifeyi niteleyen ögenin marife, nekrayı niteleyen ögenin nekra olması gerektiği; ikincisi ise cümlenin nekra olarak sınıflandırılmasıdır. Bu iki önerme, erken dönem nahiv kitaplarında zaten yer almaktadır.²⁰ Curcânî, basitçe söylemek gerekirse, ilgi zamirinin sözdizimsel işlevinden kaynaklanan anlamı çözümlemede bunları hareket noktası olarak benimsemiştir.

3. Curcânî, daha genel bir düzeyde, konuşucunun dilin kurallarını değiştiremeyeceğini, bunu yaptığı takdirde bir konuşucu olarak adlandırılmayacağını sık sık vurgular.²¹ Bu kaçınılmaz bir sonuç olarak görülebilir; ancak Sîbeveyhi'nin Curcânî üzerindeki etkisini açıkça gösterdiği için ilgiye değerdir. Nitekim *Kitâb*, Sîbeveyhi'nin “أَجْرُ الْأَشْيَاءِ كَمَا أُجْرُهَا”²² şeklindeki neredeyse kalıplaşmış ifade örnekleriyle doludur. Ayrıca Curcânî, daha önce görülmemiş *istiâre*²³ biçimlerini reddederken Sîbeveyhi'nin anlaşılır olmayan cümle yapılarına başvuran biri hakkındaki yergisini alıntılammaktan daha iyi bir yol bulamamıştır. *Kitâb*'dan kelimesi kelimesine yapılan alıntı, “هُوَ مُلْعَبٌ تَارِكٌ لِكَلِمِ النَّاسِ الَّذِي يَسْبِقُ إِلَى أَفْئِدَتِهِمْ”²⁴ şeklindedir. Be- lirtilmelidir ki konuşucunun rolü konusunda Sîbeveyhi ile Curcânî arasındaki bu görüş birliği, kurucuları tarafından -daha sonra göreceğimiz üzere farklı düzeylerde- konuşucu ile dinleyici arasında verili kullarımlar bütünü çerçevesinde gerçekleştirilen iletişim sürecini incelemenin yolları olarak kabul edilen nahiv ve belâgat ilimlerinin birbirlerine ne denli benzediklerini göstermektedir. Bu sadece, iki çalışma alanının işlevleri arasındaki temel benzerliği değil; aynı zamanda ortak kaderlerini de ortaya koyuyor. Nitekim her ikisi de kurulduktan kısa bir süre sonra, sözlü iletişimi düzenleyen yasaları -sosyal ya da dilsel- betimleme görevinden uzaklaşıp doğru/yanlış şeklinde kurallar koymayı amaçlayan ulamsal ve kurallı bilimlere dönüşmüştür.

Curcânî'nin Sîbeveyhi tarafından belirlenmiş bazı temel nahiv ilkelerini esas alması ve iki disiplin arasında çok sayıda ortak konunun bulunması karşısında, iki yazar arasındaki benzerliği dengeleyen ve farklı edat, farklı yapı, farklı sözcük türü ve dizilişi gibi tercihlerin anlam üzerindeki çağrışımsal etkilerini ne ölçüde tartıştıkları hususunda ortaya çıkan önemli bir farklılık da bulunmaktadır. Sîbeveyhi, anlama büyük önem atfetse de bazen biçim²⁵ üzerindeki uzun ve ayrıntılı tartışmalarıyla bunu gölgede bı-

¹⁵ *Kitâb*, 1/261 (Dipnotlar Bulak baskısına göredir); krş. Müberred, *Kitâbu'l-Muktedab*, (thk. M. A. Uzayme), Kahire 1963-1969, 4/307, İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, Haydarâbâd, 1349/1930, 2/276; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, Kahire ty., 2/58.

¹⁶ 1/256-258.

¹⁷ 1/241.

¹⁸ Bk. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, (*Kitâb* ile birlikte), 1/241. Ayrıca Sîrâfî'nin *Şerhu Ebyâti Sîbeveyhi* adlı eserinin 299 ve 300 numaralı beyitlerine bakınız. (thk. M. A. Sultânî), Dimaşk, 1979, 1/550-554. İlgili beyitler M. A. Hâşim'in yayınladığı nüshada (Kahire 1974) 345 ve 346 numaralardadır. Bkn. 1/385-389.

¹⁹ *Delâil*, s. 154-156.

²⁰ *Kitâb*, 1/220; 226; krş. *Muktedab*, 4/123.

²¹ Özellikle fesâhat konusundaki değerlendirmeleri için bk. *Delâil*, s. 308. Muhtemeldir ki Curcânî, bu tutumunun bir sonucu olarak, genel kabulün aksine, istiârede anlam değişmesini reddeder. Krş. s. 335-336.

²² 1/111; 166; 206; 208; 252; 255 vb. [Türkçesi: “Araplar dili nasıl kullanmışlarsa sen de öyle yap.”]

²³ *Esrâru'l-Belâga*, (thk. H. Ritter), İstanbul 1954, s. 227.

²⁴ Curcânî'nin alıntılıdığı ifade, büyük olasılıkla *Kitâb*'ın “izmâru'l-fi'l” bâbındadır. 1/156. [Türkçesi: “İnsanların kullanageldikleri sözleri terk edip sözünü bilerek kapalı hale getiren kimse.”]

²⁵ Burada biçim (form) ve biçimsel (formal) terimleri, sırasıyla lafz ve lafzî terimlerini karşılamaktadır.

rakır. Özellikle de işlevsel olmayan i‘râb örneklerinde bu görülür. Oysa Curcânî, biçimdeki herhangi bir değişikliğin anlamda değişikliğe yol açacağı hususunda ısrar ederek dilsel kullanımı sürekli olarak anlam ölçüsü üzerinden değerlendirir. Diğer bir ifadeyle, Curcânî'nin biçim ile anlamı birbirinden ayırdığını asla görmeyiz. Buna karşın Sîbeveyhi'nin *Kitâb*'ı bazen anlamla ilgisi çok az olan ya da hiç olmayan biçimsel sorunlara odaklanır. Bu iddiayı kanıtlamak için her iki yazarın anlama ilişkin bazı konulardaki tutumlarını karşılaştırabilir, sonra da farkın en belirgin olduğu sözcük dizilişi konusuna dair görüşlerini kapsamlı bir şekilde ele alabiliriz.

SÎBEVEYHÎ İLE CURCÂNÎ ARASINDA ANLAMA İLİŞKİN BAZI KONULARDAKİ GÖRÜŞ AYRILIKLARI

Bu hususla ilgili olarak aşağıdaki başlıklar bizim için bir çerçeve görevi görebilir:

1. Curcânî isim türünden mûsned ile fiil türünden mûsned arasında bir ayırım yaparak birincisinin teceddüt veya tekerrür bildirmediğini, ikincisinin ise tekerrür ifade ettiğini söyler.²⁶ Diğer bir ifadeyle, fiil isimden farklı olarak hareket ve oluş bildirmektedir. Sîbeveyhi bu ayırımın farkında görünmez ve إِنَّ لِيَفْعَلُ ifadesiyle إِنَّ زَيْدًا لِفَاعِلٍ ifadesini aynı yere yerleştirir.²⁷ Bunun nedeni, muhtemelen, Sîbeveyhi'nin bu iki ifadeyi çözümlerken لِيَفْعَلُ ile لِفَاعِلٍ sözcüklerinin aynı sözdizimsel işlevi –yani إِنَّ edatının haberi- yerine getirdiklerini görmesidir. Bu izah, Sîbeveyhi'den büyük ölçüde etkilenen Basralı nahivci Müberred'in yorumuyla da desteklenebilir. Müberred, mûsned ve mûsnedün ileyh konusunu tartışırken fiilin mûsned olarak kullanılabilceğini ve عِبْدُ اللَّهِ صَرَبْتُهُ ve عِبْدُ اللَّهِ مَرَرْتُ بِهِ ifadelerinin عِبْدُ اللَّهِ قَائِمٌ ifadesinden farksız olduğunu söyler.²⁸ Curcânî, açıkçası burada iç içe geçmiş iki sorun olduğunu fark etmiştir. Buna göre زَيْدٌ يَفْعَلُ [Zeyd kalker.] ve زَيْدٌ قَائِمٌ [Zeyd ayaktadır.] cümlelerinde iki ayrı sözcük türü aynı işlevi (mûsned) yerine getirmekte; ancak her biri diğerinde olmayan özel bir anlam taşımaktadır.²⁹ Curcânî'nin de belirttiği gibi, iki cümlenin her bakımdan eşit olması için iki mûsnedin de aynı sözcük türüne (isim ya da fiil) ait olması gerekir.³⁰ Şu halde denilebilir ki Sîbeveyhi, burada ifadelerin biçimsel yönüyle ilgilenmiş, Curcânî ise bunun ötesine geçerek biçimsel bir değişimin anlam üzerindeki muhtemel etkilerini incelemiştir.³¹

2. Sîbeveyhi ile Curcânî arasındaki önemli görüş ayrılıklarından biri Ebu'n-Necm el-‘İclî'nin, كَلٌّ kelimesinin ref' durumunda olduğu,

عَلَى ذَنْبًا كَلَّهُ لَمْ اصْنَعْ

فَدَّ اصْبَحْتُ أُمَّ الْجِيَارِ تَدْعِي

“*Ümmülhıyâr bana öyle bir kabahat isnat ediyor ki hiçbir surette benim işim değil*” beytine ilişkin tartışmalarında ortaya çıkar. Sîbeveyhi bu beyti sadece كَلٌّ kelimesinin i‘râb alameti açısından -ki ona göre burada işlevsizdir- ele almış ve ifadeyi bu şekliyle zayıf olarak nitelendirerek kelimenin كَلَّهُ [kullehû] şeklindeki aslına uygun kullanımının şiiirin ölçüsüne herhangi bir zarar vermeyeceğini belirtmiştir.³² Üstelik bu beyte üç ayrı yerde daha referansta bulunarak onu ifadeleri değerlendirmede bir ölçüt olarak kullanmıştır. Örneğin Sîbeveyhi'ye göre زَيْدٌ كَمَ مَرَّةً رَأَيْتَ ve اَنَا عَارِفٌ مَنْ وَافَى مِنِّي أَنَا عَارِفٌ gibi ifadeler³³ de söz

²⁶ *Delâil*, s. 133-136.

²⁷ 1/3.

²⁸ *Muktedab*, 4/128.

²⁹ Curcânî'nin verdiği diğer örnekler için bk. *Delâil*, s. 134-135.

³⁰ s. 136.

³¹ Nahivcilerin ittifakla Sîbeveyhi'nin yorumunu benimsemeleri ve muzâri fiilin ismin yerine geçebileceğini öne sürmeleri ilginç. Çok sayıda örnek için bk. Fârisî, *el-İzahu'l-'Aduđî*, (thk. H. Ferhûd), Kahire 1969, 1/308; İbnü'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, (thk. C. F. Seybold), Leiden, 1886, s.126; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufâssal*, 7/12-13; Esterâbâdî, *Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, İstanbul, 1310/1892, 2/231.

³² 1/44.

³³ 1/64; 69; 73.

konusu beyit gibi zayıftır. Curcânî'ye göre^{33a} ise beyitteki كَلْ kelimesinin iki farklı okunuşu iki ayrı anlam ortaya çıkarır. Buna göre ref' durumunda [kulluhû], لَمْ أُصْنَعْ ifadesindeki olumsuzlama umum bildirir (yani "ben hiçbir şekilde suç işlemedim, ne tamamen ne de kısmen"). Nasb durumu [kullehû] ise şairin sözü edilen suçta payı olduğunu kabul ettiğini gösterir. İki yazar arasındaki görüş farklılığı son derece açık ve Bağdâdî'nin Sîbeveyhi'yi savunmak amacıyla yaptığı zorlama yorum, kabul edilebilirlikten uzaktır.³⁴ İlginçtir ki Şentemerî, şairin kelimeyi ref' durumunda kullanmasını savunmuş; ancak bunu salt gramatik gerekçelere dayandırarak iki okunuş biçimi arasındaki anlam farkını gözden kaçırmıştır.³⁵

3. Curcânî, "İki ifade arasındaki lafız farklılığı -görünür değerleri özdeş oldukları izlenimini uyan-dırır da- anlamda değişikliğe yol açar" hükmü doğrultusunda, müsnedün ileyh ve müsnedin her ikisinin de marife olduğu durumlarda, farklı sözcük dizilişlerinin farklı anlamlar doğuracağını belirtir. Ona göre زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ [Zeyd gitmekte olandır.] cümlesiyle زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ [Gitmekte olan Zeyd'dir.] cümlesi arasında kul-lanıldıkları durumlar bakımından fark vardır.³⁶ Bu durum, كَانِ زَيْدٌ أَحَاكْ ve كَانِ أَحُوْكَ زَيْدًا gibi başında كَانِ bu-lunan isim cümleleri için de geçerlidir.³⁷ Curcânî böylelikle nahivcilerin "iki marife isimden oluşan ve başında كَانِ bulunan isim cümlelerinde, konuşucu anlamda herhangi bir değişikliğe yol açmaksızın bu iki isimden birini كَانِ 'nin ismi, diğerini de haberi olarak kullanabilir." şeklindeki iddialarını çürütmektedir. Aslında bu iddia Sîbeveyhi'ye aittir³⁸ ve Curcânî'nin alıntılıdığı örneklerle Sîbeveyhi'nin kullandığı ör-nekler (كَانِ زَيْدٌ صَايِبَكَ ve كَانِ أَحُوْكَ زَيْدًا) arasında benzerlik bulunmaktadır. Bu da Curcânî'nin nahivcilerden bahsettiğinde Sîbeveyhi'yi ya da en azından bu konuda ona dayanan bir kaynağı kastetmiş olabileceğini düşündürmektedir.³⁹ Her ne olursa olsun, söz konusu ifadeler arasındaki anlam farklılıklarının Sîbeveyhi tarafından gözden kaçırıldığı ifade edilmelidir. Bunun nedeni, belki de, Sîbeveyhi'nin ifadelerin biçimsel yönüyle meşgul olmasıdır. Nitekim her iki cümle de ref' durumunda bir mübtedâ ile nasb durumunda bir habere sahiptir ve cümleyi oluşturan bu öğelerden hiçbiri haber olmasını gerektirecek şekilde nekra değildir.⁴⁰

4. Nahivcilere bir başka doğrudan göndermesinde Curcânî, onların إِنَّمَا edatına ilişkin yüzeysel in-celemelerini ciddi biçimde eleştirir. Ona göre nahivciler bu sözcükle ilgili olarak, مَا edatının إِنَّ edatının amelini iptal etme işlevi -yani mübtedânın ref' durumunun devam etmesi- dışında neredeyse hiçbir şey-den bahsetmemişlerdir.⁴¹ Sîbeveyhi'ye baktığımızda onun da مَا edatının sözü edilen işlevine dikkat çek-mekten öteye geçmediğini görürüz. Sîbeveyhi bu edattan dört yerde bahsetmiştir. Bunlardan birinde, sadece, hem isim hem de fiillerin başına geçebilen edatlara bir örnek olarak sunulmuş;⁴² diğer üç yerin ikisinde, sadece, bu edattan sonra إِنَّ edatından farklı olarak ref' durumunda bir mübtedâ gelebildiği hu-susuna değinilmiş,⁴³ üçüncüsünde ise ibtidâ işlevini yerine getirdiklerinde إِنَّ ve إِنَّمَا arasındaki ilişkiye da-ir birtakım yorumlar yapılmıştır.⁴⁴ Belirtmeliyiz ki Sîbeveyhi ve diğer nahivcilerin⁴⁵ edatın ameline has-

^{33a} *Delâil*, s. 215.

³⁴ *Hizânâtü'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab*, Bulak, 1299/1882, 1/174.

³⁵ *Tahsilü Ayni'z-Zehab min Ma'dini Cevheri'l-Edeb fi 'İlmi Mecâzâtü'l-Arab*, (Kitâb ile birlikte), 1/44. Diğer kaynaklar için bk. Suyûtî, *Şerhu Şevâhidü'l-Muğni*, (thk. M. M. Şinkîti), Dımaşk, 1966, 2/544, n. 2.

³⁶ *Delâil*, s. 144 vd.

³⁷ s. 145.

³⁸ 1/24.

³⁹ Farklı örnekler için bk. *Muktedab*, 4/89; 407; Zeccâcî, *el-Cumel*, (thk. Muhammed b. Ebî Şeneb), Paris, 1957, s. 58. Sîbeveyhi'nin metni *Hizânâtü'l-Edeb*, 4/65-66'da alıntılanmıştır.

⁴⁰ Nekra ismin haber olarak kullanıldığı, zayıf ifadeler ya da şiir zarureti dışında, durumlar *Kitâb*'da tartışılmıştır. Bkn. 1/22 vd.

⁴¹ s. 271-272.

⁴² 1/459.

⁴³ 1/283; 475.

⁴⁴ 1/465-466.

⁴⁵ Örnek için bk. *Muktedab*, 1/51; 2/54, 363; Zeccâcî, *Cumel*, s. 310-311; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib an Kutubi'l-E'ârîb*, (thk. M. M. Abdulhamid), Kahire 1356/1937, 1/307-308.

redilmiş kısa değerlendirmeleri, Curcânî'nin sözcüğün bir dizi yapı ve bağlamda iletebildiği farklı anlamsal nüanslara odaklanan ayrıntılı çalışmasının gölgesinde kalmış durumdadır.⁴⁶

5. Curcânî'nin *إِنَّمَا* ile bir arada tartıştığı bir başka edat, istisnâ için kullanılan *لَا* edatıdır. Sîbeveyhi ile Curcânî arasındaki yaklaşım farkı, en iyi şekilde ve kısaca, Ferezdak'a veya Amr b. Ma'dikerib'e ait olduğu söylenen ve her iki yazar tarafından istişhad edilmiş şu beyit üzerinden gösterilebilir:

فَدُ عَلِمْتُ سَلْمَى وَجَارِ أَثْمَا
مَا قَطَرَ الْفَارِسَ إِلَّا أَنَا

“*Selmâ ve komşuları iyi bilirler ki o atlıyı yere çalan başkası değil, benim.*”

Curcânî, beyti “*ما ... إلا*” yapısı hakkındaki görüşünün şahitlerinden biri olarak aktarır. Curcânî'nin yorumu, konuşucunun *لَا* edatından önceki fiil ile ifade edilen eylemin, fiilin fâili dışında hiçbir kimse tarafından gerçekleştirilmediğini söylemek isteyip istememesi üzerine kuruludur.⁴⁷ Buna karşılık Sîbeveyhi için beyit, yalnızca, *لَا* edatından sonra munfasıl zamirlerin kullanımına bir örnek teşkil eder.⁴⁸ Sîbeveyhi *لَا* edatı hakkındaki uzun tartışmalarının⁴⁹ hiçbir yerinde ne dikkatini Curcânî'nin ele aldığı anlamsal sorunlara yöneltmiş ne de i'râb alametlerinin câiz olan ve olmayan kullanımlarına –*لَا* söz konusu olduğunda çoğunlukla işlevsel olmayan- odaklanmaktan vazgeçmiştir.

6. İki yazar hazif konusunda oldukça farklı görüşlere sahiptir. Sîbeveyhi, *وَاسْتَلَّ الْقَرْيَةَ* (Yûsuf, 12/82) ve *يَطْوُهُمُ الطَّرِيقُ* gibi ifadelerde mahzûf yapıları ortaya çıkararak ifadeyi yeniden inşa eder. Buna göre söz konusu ifadelerin asılları, *وَاسْتَلَّ أَهْلُ الطَّرِيقِ* ve *وَاسْتَلَّ أَهْلُ الْقَرْيَةِ* şeklindedir.⁵⁰ Sîbeveyhi bunun nedenini başka bir yerde şöyle açıklar:

وَتَقُولُ إِذَا نَظَرْتَ فِي الْكِتَابِ: هَذَا عَمْرُو، وَإِنَّمَا الْمَعْنَى هَذَا اسْمُ عَمْرُو وَهَذَا ذِكْرُ عَمْرُو، وَنَحْنُ هَذَا، إِلَّا أَنَّ هَذَا يَجُوزُ عَلَى سَعَةِ الْكَلَامِ، كَمَا تَقُولُ: جَاءَتِ الْقَرْيَةُ.⁵¹

Açıklamada geçen “*سَعَةِ الْكَلَامِ*” ifadesi Sîbeveyhi'nin mecaz yerine kullandığı mutad ifadesidir.⁵² Bu yaklaşımda mahzûf yapının i'râb durumu, öncesindeki âm ile bağlı olarak bir sonraki yapıya aktarılır (فَلَمَّا (حَدَّثَتْ الْمُضَافَاتُ وَقَعَ عَلَى الْمُضَافِ إِلَيْهِ مَا وَقَعَ عَلَى الْمُضَافِ)).⁵³ Curcânî, Sîbeveyhi'nin adını zikretmeden, böyle bir yorumu reddeder. Ona göre mecaz, hazif⁵⁴ ve onun yarattığı i'râb değişikliğiyle değil; sözcüğün temel anlamında meydana gelen değişimle ilgilenmelidir. Curcânî her ne kadar Sîbeveyhi'nin adını söylemese de büyük olasılıkla onu kastetmektedir; çünkü alıntılıdığı iki beyit *Kitâb*'dakilerin aynısıdır. Her ne olursa olsun, Sîbeveyhi'nin *hazif* olgusunu *se'atu'l-keâm* (yani *mecaz*) olarak gördüğü açıktır. Bu da Huseyn'in, bu görüşün Sîbeveyhi'ye ait olmayıp Şentemerî'nin *Kitâb* üzerindeki kişisel yorumunu yansıttığı yönündeki iddiasını⁵⁵ kabul edilemez kılmaktadır.

SİBEVEYHİ İLE CURCÂNÎ ARASINDA SÖZCÜK DİZİLİŞİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞ AYRILIKLARI

Sîbeveyhi ile Curcânî arasında yapılacak karşılaştırma için önerilen ikinci husus, yani sözcük dizilişi (takdim-tehir) konusu, daha da karmaşıktır. Ancak iki yazarın sözün anlamı ya da biçimi üzerindeki farklı vurgularına ilişkin yukarıdaki değerlendirmeler gibi bu da aynı noktaya işaret etmektedir. Çalış-

⁴⁶ s. 252-274.

⁴⁷ s. 260-261.

⁴⁸ 1/378-379. Krş. *Şerhu Ebyâti Sîbeveyhi*, 2/199; no: 462 (Kahire baskısında no: 520; 2/186); *Şerhu Şevâhidi'l-Muğnî*, 2/719.

⁴⁹ 1/359-377.

⁵⁰ 2/25.

⁵¹ 2/36. [Türkçesi: “Amr'ın adının yazılı olduğu kâğıda bakar ve ‘Bu Amr'dır.’ dersin. Kastın elbette Amr'ın kendisi değil ismidir. Mecaz böyle bir kullanıma izin verir. Nitekim ‘Köy geldi.’ ifadesinde de aynı durum söz konusudur.”]

⁵² Krş. 1/26; 80; 89; 108; 110; 114; 169; 201 vd.

⁵³ 2/25. [Türkçesi: “Muzâf hazfedildiğinde muzâfın i'râbı muzâfın ileyhe aktarılır.”]

⁵⁴ Ya da bu örnekte ziyâde (insertion). Bk. *Esrâru'l-Belâga*, s. 383-389.

⁵⁵ *Eseru'n-Nuhât*, s. 73.

mayı kolaylaştırmak bakımından, iki yazarın sözcük dizilişi konusundaki görüş ayrılıklarının farklı veçhelerinden her biri ayrı ayrı ele alınabilir.

1. Sîbeveyhi'ye göre, konuşucunun bir ögeyi takdim veya tehir etmesinin nedeni, ifadesinde öne yerleştirdiği parçaya -elbette soru edatlarında olduğu gibi dilin kuralları zorunlu kılmadıkça- önem verdiğini (*inâye* ve *ihimâm*) göstermektir. Bu nedenle hem fâil hem de mef'ûl kastedilen anlam için önem taşıyor olsa da Sîbeveyhi'ye göre mef'ûlden daha önemli olan fâil, konuşucunun ona verdiği önemi göstermek için çoğunlukla ilk sırada yer alır.⁵⁶ Dolayısıyla bu dizilişin tersine çevrilmesi ضَرَبَ زَيْدًا عَبْدُ اللَّهِ- cümlesinde⁵⁷ ve fâilin zamir şeklinde bir son ek olduğu ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَرَبْتُ cümlesinde⁵⁸ olduğu gibi- konuşucunun mef'ûle fâilden daha çok önem verdiğini gösterir. Aynı sonuç, كُسِيَ الثُّوبَ زَيْدٌ ve أُعْطِيَ الْمَالَ عَبْدُ اللَّهِ gibi meçhul fiile sahip cümleler için de geçerlidir.⁵⁹ *Înâye* ve *ihimâm*ın derecesine bağlı olarak câr-mecrûr da, Sîbeveyhi'ye göre, اِنَّ edatının isminden ya da haberinden önce getirilebilir. Nitekim اِنَّ اَسَدًا فِي الطَّرِيقِ cümlelerinde bu görülmektedir.⁶⁰

Nahivcilere yaptığı doğrudan bir göndermede Curcânî, onların sözcük dizilişindeki değişiklik için ortaya koydukları tek temel sebebin *inâye* ve *ihimâm* olduğunu söyler.⁶¹ Sîbeveyhi'nin, sonraki nahiv eserlerinde örnek olarak takip edilen *Kitâb*'ı göz önüne alındığında Curcânî'nin yorumu kesinlikle doğrudur. Ancak Curcânî bu açıklamayı yeterli bulmaz; çünkü nahivciler ne sözcük dizilişindeki değişime ilişkin bu ilkeyi kesintisiz olarak uygulamışlar ne de *inâye* ve *ihimâm*ın temel ilkelerini ortaya koymaya çalışmışlardır.⁶² Şunu söylemeye gerek yok ki Curcânî, takdim-tehire ilişkin kapsamlı ve derin çalışmasında⁶³ sözcük dizilişinin arkasında yatan ve izaha gerek duymayacak kadar açık olduğundan burada ayrıntılı olarak ele almadığımız dilbilimsel, toplumsal ve psikolojik nedenleri ortaya çıkarma hususunda Sîbeveyhi ve diğer nahivcileri çok geride bırakmıştır.

2. Sîbeveyhi'nin, sözcük dizilişinin anlam üzerindeki etkisine ilişkin karmaşık sorun karşısındaki tutumu, “belirsiz” olarak tanımlanabilir. *Înâye* ve *ihimâm* konusundan ayrı olarak, Sîbeveyhi, belirli bir söze ait sözcük dizilişi ile iletilmek istenen anlam arasındaki ilişkiyi sıklıkla ortaya koyar. Buna dair örnekler şu şekilde sıralanabilir:

a. اِنَّ ve اِنَّ sözcüklerinin birlikte kullanıldığı yapılar: Muzâri fiilin اِنَّ sözcüğünden sonra geldiği durumlara ilişkin açıklamalarına bakıldığında Sîbeveyhi'nin, sözün anlamını sözcük dizilişine (yani hangi kelimenin daha önce kullanıldığına) bağladığı sonucu çıkarılabilir. Nitekim ona göre

- (I) وَاللّٰهُ اِنَّ لَا اَفْعَلُ
(II) اِنَّ وَاللّٰهُ لَا اَفْعَلُ

cümleleri⁶⁴ arasında sadece اِنَّ sözcüğünden sonra merfû ya da mansûb bir fiil kullanılması bakımından değil, fiilin dayandığı sözcük bakımından da fark vardır. Bu da Sîbeveyhi'nin, ifadeyi oluşturan parçalar arasındaki sözdizimsel ilişkilerden doğan anlamın, doğrudan sözcük dizilişiyle ilişkili olduğuna dair inancını gösterir.

⁵⁶ 1/14-15.

⁵⁷ 1/14.

⁵⁸ 1/41.

⁵⁹ 1/19; karşı. *Muktedab*, 4/53.

⁶⁰ 1/285.

⁶¹ s. 84.

⁶² s. 85.

⁶³ s. 83-111.

⁶⁴ 1/411-412. [Sîbeveyhi'ye göre اِنَّ edatı, fiil ile fiilin *ihimât* ettiği sözcük arasında yer alırsa mülgâ olur. Birinci cümlede edat, kasem (والله) ile onun cevabı olan fiilin (لا اَفْعَلُ) arasına girmiştir. Dolayısıyla اِنَّ edatı manası kastedilmeksizin söylenmiş bir lafız (lağv) durumundadır. Buna göre birinci cümledeki anlamı “Allah'a yemin olsun ki yapmayacağım.” şeklindedir. İkinci cümlede ise fiil (لا اَفْعَلُ) اِنَّ edatının cevabıdır (Öyleyse yapmam.) ve kasem cevapsız bırakılarak ne üzerine yemin edildiği (el-muksem aleyh) tasrih edilmemiştir. Ç. N.]

b. Devamında أم bulunan soru edatlarıyla oluşturulmuş yapılar: Sıbeveyhi, أَرَيْدُ عِنْدَكَ أَمْ عَمْرُو [Yanın-daki Zeyd mi yoksa Amr mı?] ve أَرَيْدُ لَقَيْتَ أَمْ بِشْرًا [Zeyd ile mi yoksa Bişr ile mi buluştun?] cümleleriyle أَرَيْدُ عِنْدَكَ أَمْ عَمْرُو [Zeyd veya Amr senin yanında mı?] ve أَرَيْتَ زَيْدًا أَمْ عَمْرًا [Zeyd ya da Amr ile buluştun mu?] cümlelerinde görüldüğü üzere, soru edatından sonra bir ismin geldiği durumlarla edatı bir fiilin takip ettiği durumlar arasında karşılaştırma yapar.⁶⁵ Ona göre soru edatından hemen sonra bir ismin kullanılması, konuşucunun belirli bir olaydan haberdar olduğunu ancak adı geçen iki kişiden hangisinin bununla ilgili olduğunu henüz bilmediğini gösterir. İsmiden önce fiilin kullanılması ise konuşucunun meydana geldiğinden emin olmadığı bir şeyi sorduğunu ve gerçekten meydana geldiyse bahsedilen iki kişiden birinin bununla bir ilgisi bulunup bulunmadığını öğrenmek istediğini gösterir.⁶⁶

c. Şek bildiren fiillerle kurulmuş yapılar: Bu fiiller mülgâ olarak kullanılabilirler; ancak bu durumda cümle başında yer almazlar.⁶⁷ Örneğin عَيْدُ اللَّهِ أَطْنُ دَاهِبًا cümlesinde fiil amel etmemiştir. Buna karşın أَطْنُ عَمْرًا دَاهِبًا cümlesinde fiil, iki mef'ûl üzerinde âmil durumundadır. Sıbeveyhi, bununla birlikte, amel olgusuna ilişkin bu yorumun ötesine geçer ve konuşucunun ilgâ⁶⁸ istemesi durumunda fiili olabildiğince tehir etmesinin daha iyi olacağına dair açıklamalar yapar. Böyle bir durumda kişinin kesinlik bildiren bir ifadeyle başlaması ve şüphe bildiren ögeyi sonraya bırakması daha uygundur. Buna karşın kişinin şüphesini ifade ederek başladıktan sonra şüphe bildiren fiili ilgâ etmesi uygun olmayacaktır.

d. Şart edatlarıyla kurulmuş yapılar: Bu edatların cümle içindeki konumları, Sıbeveyhi'ye göre, cümlelerin anlamını ve cümlede kullanılan iki muzâri fiilin durumunu belirler. Nitekim أَقُولُ مَنْ يَأْتِينِي ve أَقُولُ مَنْ يَأْتِينِي cümlelerinde⁶⁹ her iki fiil de merfûdur. Dolayısıyla مَنْ ve مَا edatları الَّذِي anlamına sahiptir; yani şart işlevlerini yitirmişlerdir. Buna karşın, bu edatların cümle başında kullanılması, şart işlevlerinin –iki muzâri fiili cezm etme- devam ettiğini gösterir. Bu durum Sıbeveyhi'nin, cümle başında olmasına rağmen fiilleri cezm etmeyen edatın şart işlevini yitirerek الَّذِي anlamını kazandığı hususundaki ısrarının nedenini açıklayabilir.

Her ne kadar tüm durumlarda görülmesi de Sıbeveyhi'nin söz konusu tutumu, sözcük dizilişi ile anlam arasında olumlu bir ilişki kurmamıza izin vermektedir. Bununla birlikte o, sözcük dizilişleri farklı olan bazı ifadeler arasındaki anlam farkını görmezden gelmiştir. Bunları kısaca şu şekilde belirtebiliriz:

e. İki âmilin bir ma'mûl üzerinde çatıştığı yapılar (tenâzu'): Sıbeveyhi,

(I) ضَرَبْتُ وَضَرَبُونِي قَوْمَكَ

(II) ضَرَبْتُ وَضَرَبَنِي عَبْدُ اللَّهِ

(III) ضَرَبَنِي وَضَرَبْتُهُمْ قَوْمَكَ

(IV) ضَرَبَنِي قَوْمَكَ وَضَرَبْتُهُمْ

(V) ضَرَبُونِي وَضَرَبْتُهُمْ قَوْمَكَ

gibi ifadeler arasında biçimsel açıdan bir ayırım yapar; ancak anlamsal farka değinmez.⁷⁰ Bu ifadelerden her biri diğerlerinden tamamen farklı olmasa da, en azından şu söylenebilir: Birinci şahıs fiiliyle başlayanlarla üçüncü şahıs fiiliyle başlayanlar arasında, iki fiilden hangisine amelden ziyade anlamsal öncelik verildiği hususunda fark vardır.

f. Fiile müteallik câr-mecrûr içeren yapılar: Sıbeveyhi, her biri farklı sözcük dizilişine sahip,

(I) أَيُّ مَنْ فِي الدَّارِ رَأَيْتَ أَفْضَلَ

⁶⁵ 1/482-483.

⁶⁶ 1/487.

⁶⁷ 1/61; krş. 1/27.

⁶⁸ Bu tür fiillerin cümle başından uzak olduklarında ilgâ edilmesi, عَيْدُ اللَّهِ صَاحِبُ ذَلِكَ بَلْعِي örneğinde olduğu gibi, daha “güçlü” kabul edilir. Buna karşın زَيْدًا أَخَاكَ gibi yapılar “zayıf” görülür. Çünkü fiil, tehir edilmiş olmasına rağmen iki mef'ûlde amel etmiştir. Bkn. 1/61.

⁶⁹ 1/438.

⁷⁰ 1/39-40. [İki numaralı cümle *el-Kitâb*'da son kelimesindeki bir hareke farkıyla عَيْدُ اللَّهِ ضَرَبْتُ وَضَرَبَنِي şeklinde geçmektedir. Ç. N.]

(II) أَيُّ مَنْ رَأَيْتَ فِي الدَّارِ أَفْضَلَ

cümleleri arasında bir fark görmez.⁷¹

g. Devamında hâl bulunan isim cümleleri: Sîbeveyhi, فِيهَا عَبْدُ اللَّهِ قَائِمًا ve فِيهَا عَبْدُ اللَّهِ قَائِمًا cümleleri arasındaki anlam farkını görmezden gelir.⁷² Bunun nedeni, muhtemelen, zihninin *müsned* ve *müsnedün ileyh*⁷³ gibi isim cümlesinin rükünleriyle meşgul olmasıdır. Bu durum, kitabının bu tür yapılarıdaki hâl konusunu ele alan bölümünde yaptığı tartışmalardan anlaşılabilir.⁷⁴

h. İki mef'ûl alan fiillerle oluşturulmuş yapılar: Sîbeveyhi bu tür yapıları sadece biçimsel açıdan ele alır. Örneğin هذا مُعْطٍ دِرْهَمًا دِرْهَمًا [Bu, dirhemi Zeyd'e (başkasına değil) veren kişidir.] cümlesini yalnızca tenvin olgusuyla ilişkili olarak yorumlar. Sözcük dizilişi farklı olan هذا مُعْطٍ دِرْهَمًا دِرْهَمًا [Bu, Zeyd'e dirhem (başka bir şey değil) veren kişidir.] cümlesinde ise söz konusu farklılığın yol açtığı anlam değişimini göz ardı eder.⁷⁵ Fark, elbette, birinci cümlede konuşucunun, *dirhem* bir kimseye verildiğini bilen ancak bu kişinin kim olduğunu bilmeyen bir dinleyiciye dirhemi alan kişinin Zeyd olduğunu bildirmek istemesidir. Buna karşılık ikinci cümle muhatabı, Zeyd'e bir şey verildiğini bilmektedir ve konuşucu, bu şeyin ne olduğunu ona haber vermek istemektedir.

Curcânî'nin *Delâil*'ine bakıldığında bu kitabın, Sîbeveyhi'nin sözcük dizilişi ile anlam arasındaki ilişkiye dair tutumunun eleştirisi olarak yorumlanabilecek açıklamalar içerdiği görülür. Eleştirinin en açık örneği, Curcânî'nin, takdim-tehir durumlarının sadece ilk türünün *müfîd* (anlam belirleyici) olduğu, diğerinin ise *inâye* ve *tevsi'* ifade ettiği yönündeki ayrımı reddetmesidir.⁷⁶ Zikredilen bu ayrım, Sîbeveyhi'nin bu konudaki tutumuna, yukarıda açıklandığı üzere, dikkat çekici bir biçimde benzerlik gösterir. Curcânî'nin yorumlarının Sîbeveyhi'ye yöneltilmiş çekingen göndermeler olma ihtimalini daha da arttıran husus, Curcânî'nin "*takdim-tehirde inâye*" kavramını daha önce ona atfetmiş olmasıdır.⁷⁷ Curcânî; sözcük dizilişi ile anlam arasındaki ilişkiye dair bu çelişkili yorumun reddedilmesi, tüm takdim durumlarında geçerli tek bir yorumun benimsenmesi ve her bir durum için (örneğin mef'ûlün fiilden önce kullanılması) aynı hükmün uygulanması gerektiğine inanmaktadır.⁷⁸ Ona göre sözcük dizilişindeki herhangi bir değişiklik, tanım gereği *müfîd*dir. Gerçekten de Curcânî, sözcük dizilişinin anlam üzerindeki geniş kapsamlı etkisini isbât, nefy, istifhâm gibi farklı cümle türleri ile fiil (mâzî ve muzâri), ismu'l-fâil (âmil ve gayr-i âmil) ve isim gibi farklı sözcük türleri üzerinden ayrıntılı olarak ortaya koymuştur.⁷⁹

3. Sîbeveyhi, sıklıkla, takdim-tehirin işlevinin ortadan kalkmasına yol açacak şekilde, düzeltilmesi gerektiğine inandığı kısımlara müdahale ederek ifadelerin yapısını değiştirir. Örneğin, emir veya

⁷¹ 1/400. [Sîbeveyhi burada مَنْ mevzûlünün sılasının nerede tamamlandığına vurgu yapmakta ve iki örnekte de sıla, أَفْضَلَ kelimesine kadar olan kısmı kapsadığı için iki cümlelerin birbirinin yerine geçebileceğini söylemektedir. Buna göre birinci cümle أَيُّ مَنْ فِي الدَّارِ رَأَيْتَ فِي الدَّارِ أَفْضَلَ ve ikinci cümle أَيُّ مَنْ رَأَيْتَ فِي الدَّارِ أَفْضَلَ parçalarına ayrılır ve her ikisinin de genel anlamı "Evde gördüğün kimselerden hangisi, daha üstündür?" şeklindedir. Makalenin yazarı ise sıla cümlesinde fiil (رَأَيْتَ) ile câr-mecrûr (فِي الدَّارِ) arasındaki takdim-tehire vurgu yaparak iki cümle arasındaki bu farklılığın göz ardı edilmemesi gerektiğini söylemektedir. Yazarın iki cümle arasındaki anlam farkıyla kastettiği husus, câr-mecrûrun fiile takdim edildiği cümlelerin kasr ifade ettiği hususu ise birinci cümlelerin anlamı şu olacaktır: "Yalnızca evde gördüğün kimselerden hangisi, daha üstündür?" Ç. N.]

⁷² 1/261. [Yazar iki cümle arasındaki anlam farkının tam olarak hangi noktada ortaya çıktığını açıklamıyor. Cümleler, yazarın bir sonraki maddede ele aldığı şekliyle, muhatap açısından değerlendirilirse câr-mecrûrun takdim edildiği فِيهَا عَبْدُ اللَّهِ قَائِمًا cümlesinin anlamı şöyledir: "Abdullah orada (başka yerde değil)." Cümle muhatabı Abdullah'ı başka bir yerde zannetmektedir. Câr-mecrûrun takdim edilmediği فِيهَا عَبْدُ اللَّهِ قَائِمًا cümlesinin muhatabı ise Abdullah'ın bulunduğu yer konusunda herhangi bir kanaate sahip değildir ve "Abdullah orada" şeklinde bir bildirim muhatap olmaktadır. Ç. N.]

⁷³ 1/7.

⁷⁴ 1/261-263.

⁷⁵ 1/89.

⁷⁶ s. 86. Adı geçen *se'atu'l-keîlâm* kavramı dışında Sîbeveyhi'nin takdim-tehir olgusunu gerektiren için sıklıkla kullandığı bir diğer kavram da *el-firâr mine'l-kubh* kavramıdır. Örneğin هذا قَائِمًا رَجُلٌ ve هذا قَائِمًا رَجُلٌ cümlelerine ilişkin açıklamalarında bu görülebilir. Bkn. 1/276; 371.

⁷⁷ s. 84.

⁷⁸ s. 87.

⁷⁹ s. 87-111.

nehy bildiren bir cümlelerin bir fiil ile başlaması gerektiği konusunda ısrarcı olduğundan *إِضْرِبُهُ* gibi fiilin cümle başında yer almadığı cümlelerde *meʿûl* durumundaki ismin önüne bir fiil takdir ederek ifadeyi *إِضْرِبْ زَيْدًا* şekline çevirir.⁸⁰ Bu, açıkçası, konuşucunun amacıyla çalışmaktadır. Çünkü konuşucu ismin öne yerleşik olduğu ilk cümlede dinleyiciye -durum bağlamı veya dilsel bağlam yoluyla bir şekilde haberdar olduğu- vurma eyleminin hedefinin Zeyd olduğunu anlatmak istemektedir. Oysa Sîbeveyhi'nin önerdiği yapay düzenleme anlamı tersine çevirir. Çünkü bu durumda ilginin odak noktası fiil olmakta ve dinleyiciden, nesnesini önceden bildiği bir eylemi gerçekleştirmesi istenmektedir. Benzer durumlar, Sîbeveyhi'nin *istifhâm*⁸¹, *nefy*⁸² ve *şart*⁸³ konularına yaklaşımında da ortaya çıkmaktadır.

Curcânî, Sîbeveyhi'den farklı olarak, çözümlendiği cümleler üzerine kendi ölçütlerini dayatmadığı gibi takdir olgusuna da başvuramaz. Curcânî'nin tüm dikkati, kastedilen anlamın belirli bir bağlamda muhataba iletilebilmesi için ifadenin sıhhatine odaklanmıştır. Dolayısıyla onun *istifhâm* ve *nefy* üzerine yaptığı çalışma, Sîbeveyhi'nin çalışmalarından kesinlikle farklıdır.

a. Curcânî, soru cümlelerinde, fiil ile başlayan yapıların anlamlarıyla isim ile başlayan yapıların anlamları arasında bir ayırım yapar. Buna göre *أَفْعَلْتُ؟* [Yaptın mı?] cümlesi konuşucunun belirli bir eylem hakkındaki şüphesini ifade ederken, *أَأَنْتَ فَعَلْتُ؟* [Sen mi yaptın?] cümlesi eylemi kimin yaptığına dair bir şüpheyi dile getirir.⁸⁴ Cümlede yapılacak herhangi bir takdir veya ziyâde, Curcânî'nin işaret ettiği bu anlamsal farkı ortadan kaldıracaktır. Benzer şekilde *أَزَيْدًا تَضْرِبُ؟* örneğinde, Curcânî yapıda herhangi bir değişiklik önermez. Çünkü bu, kastedilen anlamı yok edecektir. Bu cümle *أَتَضْرِبُ زَيْدًا؟* cümlesi ile karşıtlık halindedir. Zira ikincisi, konuşucunun dinleyicinin Zeyd'e yaptığı şeyden duyduğu hoşnutsuzluğunu belirtmektedir.⁸⁵ Ayrıca Curcânî'nin ortaya koyduğu bu ince ayrımlar, bazı yapıların niçin anlam açısından -biçim açısından değil- kabul edilemez olduğunu da açıklar. Örneğin, *أَأَنْتَ بَنَيْتَ الدَّارَ الَّتِي كُنْتُ عَلَى أَنْ تَبْنِيَهَا؟* ifadesinde⁸⁶ fiilden önce *أَنْتَ* kelimesinin kullanılması -ki bu, konuşucunun evi yapan kişinin dinleyicinin kendisi olup olmadığından şüphe duyduğunu gösterir- dinleyicinin söz konusu evi inşa etme niyetinin konuşucu tarafından zaten biliniyor olmasıyla çalışmaktadır.

b. Olumsuz cümlelerde de benzer bir ayırım yapılmıştır: Buna göre *مَا فَعَلْتُ* [Yapmadım.] cümlesinde konuşucu, bir eylemde bulunmadığını belirtir. Burada söz konusu eylemin -başka biri tarafından da olsa- gerçekleştirilmiş olduğu bilinmemektedir. Buna karşın *مَا أَنَا فَعَلْتُ* [Ben yapmadım.] cümlesinde konuşucu, gerçekleştirildiği kesin olarak bilinen bir eylemi kendisinin gerçekleştirmediğini ifade etmektedir.⁸⁷ Bu ince ayırım, benzer şekilde, *مَا أَنَا فَعَلْتُ شَيْعْرًا قَطُّ* ve *مَا أَنَا فَعَلْتُ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ هَذَا وَلَا قَالَ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ* ve *مَا زَيْدًا* örneklerinde görüldüğü üzere bazı yapıları anlamsal çelişki nedeniyle kabul edilemez kılar.⁸⁸

4. Daha genel bir düzeyde, Sîbeveyhi'nin sözcük dizilişi konusunu farklı sözcük türlerinin sahip olduğu ayırıcı özellikler üzerinden ve *kuvve* kavramıyla ilişkili olarak ele aldığı görülür.⁸⁹ Buna göre,

⁸⁰ 1/69. Sîbeveyhi'nin *takdir* (suppletive insertion) yönteminin sözdizimsel bir yorumu için bk. R. Baalbaki, "Some aspects of harmony and hierarchy in Sibawayhi's grammatical analysis", ZAL 2, 1979, s. 7-14.

⁸¹ 1/64-69. Krş. 1/459.

⁸² 1/72-75.

⁸³ 1/67.

⁸⁴ s. 87.

⁸⁵ s. 95.

⁸⁶ s. 87-88.

⁸⁷ s. 96.

⁸⁸ s. 97-98.

⁸⁹ *Kuvve* kavramı için bk. "Some aspects of harmony and hierarchy in Sibawayhi's grammatical analysis", s. 16-19.

sözcüğün sahip olduğu esneklik (plasticity) ne kadar çoksa *kuvve* iddiası o kadar artmaktadır. Bu yüzden fiiller, takdim-tehirde sergiledikleri esneklik nedeniyle güçlü kabul edilir. Diğer sözcük türleri ise fiillere olan benzerlikleri esas alınarak takdim-tehir ve dolayısıyla da *kuvve* açısından gruplandırılır. Örneğin كَان fiili, ضَرَبَ fiiliyle aynı esnekliğe sahip olur; çünkü her ikisi de fiildir (nâkis veya tâm). Dolayısıyla haberin takdim edildiği كَانِ أَخَاكَ عِنْدُ اللَّهِ ifadesi kabul edilebilir bir ifadedir.⁹⁰ Aynı şey لَيْسَ için de söylenebilir.⁹¹ Fiillerin yanı sıra, geçişli bir fiilden türetilen ve bir mef'ûle teaddî etmede fiile benzeyen ismu'l-fâilin, takdim-tehire ilişkin ayırıcı niteliklerini bu benzerlikten elde ettiği söylenebilir.⁹² Söz konusu benzerlik bunun da ötesinde uygulanmıştır. Nitekim Sîbeveyhi mübalağa ifade eden isimlerdeki takdim-tehiri, bunların ismu'l-fâil ile aynı amele sahip olmalarıyla açıklamıştır.⁹³ Zaman ve mekân bildiren mef'ûller ise takdim-tehir esnekliğine sahip değildir; çünkü ismu'l-fâile benzemezler.⁹⁴ Bunlardan başka *inne*⁹⁵, *keenne*⁹⁶, *illâ*⁹⁷, *leyse*'ye benzeyen *mâ*⁹⁸, ve *taaccüb mâ*'sı⁹⁹ gibi sözcüklerin bu konudaki yetersizlikleri Sîbeveyhi tarafından fiile benzememelerine bağlanmıştır.

Curcânî, anlama açıkça ilişkili olmadıkları için bu tür ayrımlara başvurmaz. O, takdim-tehiri Arapların iletmek istedikleri anlamlarda kesinliği sağlamak için kullandıkları yöntemleri ortaya koymada kendi başına değeri olan bağımsız bir gerçeklik olarak –bu yüzden ayrı bir bölümde ele almıştır– kabul etmiş gözükmektedir. Curcânî'nin, daha önce *Kitâb* ve diğer nahiv eserlerinde dağınık yorumlar halinde ele alınan sözcük dizilişi konusunu başlı başına bir çalışma alanı yapmak için gösterdiği çaba hayranlık uyandırıcıdır. Sîbeveyhi'nin, dilbilimsel olguları farklı sözcük türleri arasındaki ilişkiler ve dilde göstermeye çalıştığı kurallı dizge bağlamında daha geniş bir çerçevede gerekçelendirme eğilimi ise tüm özverili üretkenliğine rağmen, aralıksız ve ayırım gözetmeksizin uygulandığında birtakım kusurlardan hâlî değildir.

Şu halde nahiv-belâgat ilişkisi, sözü edilen teorilerin öne sürdüğü kadar basit değildir. Bu ilişkiyi özellikle terminolojide daha da netleştirmek için daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğunu söylemeye gerek yoktur. Uygulama düzeyinde, eğer işlevsel olmayan bazı nahiv konularının yerini, biçim ve anlam arasındaki ilişkiyi inceleyen ve her şeyden önce bu ilişkinin tanımlanmasında bağlamın rolüne odaklanan belâgat konuları alırsa nahiv öğretimindeki karmaşa ve yetersizlik durumlarının çoğu önlenebilecektir.

⁹⁰ 1/21; krş. *Muktedâb*, 4/87; ayrıca, 3/33.

⁹¹ 1/30; krş. *Muktedâb*, 4/194.

⁹² 1/89.

⁹³ 1/56.

⁹⁴ 1/105.

⁹⁵ 1/49; krş. *Muktedab*, 2/354; 4/109.

⁹⁶ 1/280.

⁹⁷ 1/363.

⁹⁸ 1/29; krş. *Muktedab*, 4/190.

⁹⁹ 1/37.